

Zaključak

Ova knjiga pokušava odgovoriti na jedno mučno pitanje: može li subjekt koji piše s ruba – ruba društva, žanrovskog sustava i jezika – uopće govoriti, a da pritom ne izgubi sebe, da ne prijeđe u reprodukciju tuđeg glasa? U povijesno i kulturno uvjetovanom kontekstu prve polovice 20. stoljeća u južnoslavenskim kulturama, ženski subjekt prolazi proces djelomične artikulacije i afirmacije, ali je istovremeno dvostruko ranjiv – i kao nositelj društveno potisnute subjektivnosti i kao nositelj autorstva koje nije imalo institucionalnu stabilnost. Upravo zbog toga ova knjiga inzistira na konceptu „granica“ – granica između govora i šutnje, boli i otpora, reprodukcije i invencije, racionalnosti i ludila, forme i rasapa.

Na tom tragu analizirani su oblici tekstualnog oblikovanja ženskog subjekta u književnosti u specifičnom povijesnom okviru unutar raznolikih, ali strukturalno srodnih južnoslavenskih književnosti. Pitanje feminističkog subjekta postavljeno je kao teorijsko, estetsko i povijesno – uz svijest o marginalizaciji pozicija na kojima se subjekt oblikuje i neadekvatnosti zahtjeva za potpunim rastakanjem takvog subjekta, prvenstveno u idejama usmrćenja autora radi oslobođenja teksta. Takav zadatak nameće pitanje: kako govoriti o subjektu koji je istodobno konstruiran unutar diskurzivnih mreža moći i strukturiran iskustvima potiskivanja, gubitka i marginalizacije? Kakav oblik poprima subjekt koji piše s ruba – ne samo političke reprezentacije već i samog jezika, žanra i literarne vidljivosti?

Početni teorijski okvir otvorio je središnju napetost suvremene feminističke kritike: između genealogije dekonstrukcije (Roland Barthes, Judith Butler i Toril Moi) i potrebe da se ustraje na materijalno ukorijenjenom i politički artikuliranom ženskom subjektu (opet Moi u svojoj kasnijoj fazi, Sandra Gilbert, Susan Gubar, Nancy K. Miller, te aktualizacije pisanja feministkinja drugog vala poput Shulamith Firestone i Adrienne Rich), ali i subjektu obilježenom invaliditetom (Tobin Siebers, Susan Wendell). Estetska djelatnost tu se pojavljuje kao projekcija moguće ženske pozicije autorstva i autoriteta, medij melankolične utjehe i utočišta koje se rekonstruira na ruševinama projekcije stabilnog subjekta, ili kao prostor artikulacije gubitka – pa i mučne desubjektivacije uslijed psihičkog sloma ili suočavanja s granicama tjelesnog integriteta. Prikazana rastakanja subjektiviteta obilježena su patnjom koja motivira potragu za utočištem, utjehom ili pomirenjem.

Analiza mehanizama recepcije ženskog autorstva u postsocijalističkim i postjugoslavenskim kontekstima pokazala je da (re)kanonizacija ženskih autorica često dolazi kao reakcija na političke i ideološke pomake – bilo kroz (re)afir-

maciju zapadne feminističke misli (kako pokazuje primjer Bugarske), bilo kroz repatrijarhalizaciju i kulturnu retradicionalizaciju (u postjugoslavenskim kontekstima), ali i kroz nove oblike kulturne kritike i (re)organizacije institucionalnog reguliranja književnosti. Žensko autorstvo tako postaje simptom kulturnih reorganizacija, a njegova afirmacija rezultat je borbe za narativni prostor unutar hegemonijskih diskursa nacionalne književnosti – ili nasuprot njima.

Studije pojedinačnih autorica otkrile su kompleksne strategije literarne subjektivacije: od maskarade ženskosti, ali i radikalnog zahtjeva za njezinom dekonstrukcijom kod Truhelke i Popove-Mutafove, preko problema institucionaliziranog majčinstva koje uvjetuje (ne)mogućnosti ženske subjektivacije, reprodukcije žene kao subjekta i autorstva, do potrage za estetskom utjehom, introjekcijskom idealizacijom, odnosno društveno uvjetovanom melankolijom kod Kveder, Janković i Sekulić. Artikuliranje graničnih mentalnih i tjelesnih iskustva subjekta u kontekstu ekspresionističke poetike pokazuju i neuspjeh, odnosno zarobljenost u melankoličnoj strukturi ponavljanja gubitka, interpersonalnog nerazumijevanja i mučenja kod Adele Milčinović ili reflektiranja nemogućnosti međuklasne solidarnosti i deestetizacije ranjivog, bolesnog i osakaćenog ženskog tijela koje utjelovljuje krah svih sublimacijskih projekata kod Milice Janković. U svakom od tih tekstova subjekt nije stabilan entitet, već dinamična figura između preživljavanja, idealizacije, dezidealizacije, raspada i rekonstrukcije.

Kod većine analiziranih autorica melankolija funkcionira kao estetska strategija preživljavanja: Janković je introspektivno raslojava, Sekulić je religijski sublimira, a Kveder je uokviruje u etičko-političku kritiku društvenog poretka. Međutim, u pripovijetci *Sjena* Adele Milčinović melankolija ne donosi utjehu ni estetsko utočište, već djeluje kao mehanizam zarobljavanja unutar patološkog emocionalnog obrasca. Umjesto introspektivne reorganizacije, melankolija glavnog ženskog lika produbljuje emocionalni kaos i vodi prema raspadu – psihičkom, narativnom i jezičnom. Zato njezin tekst ima osobitu poetičku tenziju: približava se ekspresionističkoj estetici raspada, gdje se subjekt više ne uspostavlja u jeziku, nego se u njemu raspada. S druge strane, Milica Janković u romanu *Mutna i kroava*, nakon početne idealizacije, u alternativnoj ženskoj maniri, pogledu izlaže žensko bolesno, zazorno tijelo – tijelo s invaliditetom koje više ne može biti predmet estetske sublimacije – te time udara u srž građanske estetike i s njom isprepletene hijerarhije vrijednosti koje avangardni projekt želi razoriti.

Analizirani tekstovi pokazuju da književnost pruža prostor u kojem se može artikulirati ono što dominantni društveni diskurs potiskuje: iskustvo ženskog tijela, boli, gubitka, neslobode, ali i njegove estetizacije i transcendencije. Književni tekst omogućuje privremeni subjektivitet, nesigurni govor, privatni poredak – i time stvara otpor svijetu koji ne priznaje subjektivnost potlačenih.